

Orgaan van de „Vereniging Vrienden van de Zaanse Schans” — Verschijnt 4 x per jaar

Secretariaat: B. Ijskes, Bleekersstraat 34, Zaandam

Postgiro 42940 ten name Nutsspaarbank Zaandam ten behoeve van boekje no. 9343

Mei 1965 No. 14

PLATTEGROND VAN DE ZAAANSE SCHANS

Het is niet dan na rijp beraad geweest, dat het terrein aan de Kalverringdijk benoorden de Julianabrug werd gekozen om gestalte te geven aan het plan Zaanse Schans. Het terrein diende aan een aantal voorwaarden te voldoen, waarvan de voornaamste waren: ligging aan de Zaan en voldoende „achterland” in de polder. Het gekozen terrein voldeed hier aan en bood bovendien het voordeel gelegen te zijn tegenover de Gortershoek van Zaanwijk en in de onmiddellijke omgeving van de molens „de Ooievaar” en „de Dood”, waarbij zich „de Huisman”, „de Kat” en „de Gekroonde Poelenburg” voegden. Behalve dat was het op een bijzonder gunstig punt in het centrum van de streek en zelfs van Noord-Holland gelegen.

Door de aanwezigheid van de smalle waterkering, die de Kalverringdijk is, bestond de mogelijkheid de oude structuur van de Zaanse Schans te laten herleven, wat ook buitengewoon belangrijk is. Gaande door Zaandam, de Koog, Zaanwijk of Wormerveer ervaart men nergens meer de oude toestand van de Lagedijk met wegsloot en haaks daarop de wat lager gelegen paden. In de loop der jaren zijn alle wegsloten en padsloten gedempt en is ook het niveau der oude paden, zo ze nog aanwezig zijn, dermate verhoogd, dat er geen verschil meer met de Lagedijk bestaat. Het maagdelijke terrein aan de Kalverringdijk bood de gelegenheid deze oude toestand weer te realiseren: huizen op het niveau van de dijk aan de Zaanoever, een wegsloot met huizen over de sloot, bereikbaar via een brug en paden met eigen padslot die ook door een padsbrug verbinding met de dijk hebben. Toen in de eerste helft van de 17e eeuw de bloei der Zaanlandse dorpen zich onweerstaanbaar manifesteerde kon men zelfs van een spectaculaire ontwikkeling spreken. Vooral in de jaren tussen 1630 en 1660 kan men van „de Gouden Eeuw” spreken: een grote toevloed van nieuwe bewoners heeft dan plaats. Het is begrijpelijk dat de erven langs Zuidwijk, Hogendijk en de lage dijken ter weerszijden van de Zaan spoedig uitgebouwd waren, te meer omdat er be-

halve woonhuizen ook pakhuizen, molens en scheepstimmerwerven gevestigd waren. Men was dus voor woonruimte spoedig volgebouwd en zocht de expansie op te vangen in het creëren van de paden. Eigenaars van vennen, die op de lagedijk uitkwamen, zagen hun voordeel om hun landbezit in erven te verdelen en aan gegadigden ten verkoop aan te bieden. Om de zaak eenvoudig en de kosten laag te houden stelde men vóór de verkoop de voorwaarden vast, waaraan de verkrijger van een erf zich te houden had bij de bebouwing en bewoning van zijn eigendom.

Het Padsreglement

Die voorwaarden waren vastgelegd in een zg. „Padsreglement” of „Order van ’t Pad”, een reglement, waarop registratie van Schout en Schepenen werd verkregen, waardoor eventuele overtredingen voor ’t plaatselijk gerecht gebracht konden worden. Deze padsreglementen zijn meest allen tussen 1630 en 1670 tot stand gekomen. Bij het opstellen van zulke stukken heeft men meestal naar oude voorbeelden gekeken en deze aangevuld met bepalingen, die men gewenst vond en weggelaten wat men verbodig dacht. Men stelde veel prijs op orde en rust in zijn woonoord: tal van verbodsbepalingen in diverse padsreglementen wijzen daarop. De begaanbaarheid van het pad, het onderhoud daarvan, als ook de breedte en diepte van de „vóór- en achtersloten” waren aan de zorg van de „padheren”, die ook wel „opsienders” en zelfs „burgemeesters” genoemd werden, toevertrouwd. Deze functionarissen werden op de jaarlijkse vergadering „comparitie” geheten, uit de ingelanden gekozen. Deze waren verplicht om de bijeenkomst bij te wonen: op verzuim stond een boete, bestaande uit een fles wijn ten profijte van de aanwezigen. Een handige bepaling om bezoek te stimuleren. Om de rooilijn goed te kunnen handhaven waren op sommige paden rooipalen geplaatst. Het vaststellen van een rooilijn had niet altijd tot

gevolg dat de huizen in een rechte lijn geplaatst werden. Men volgde ook toen al wel eens het „zaagtand” idee, waardoor ieder huis op het pad enigszins schuin vooruitspringt, om door middel van een hoekraam uitzicht op de weg te geven.

Men had behoefte aan rust en dan is het niet te verwonderen dat diverse bepalingen die trachtten te garanderen; evenals andere de gezondheid van de bewoners dienden. Stijfsmakerijen, traankokerijen en leerlooierijen waren met andere „stinkerijen” op de meeste paden niet toegestaan. Maar ook bakkerijen, smederijen, kuiperijen waren als zijnde brandgevaarlijk, op vele paden verboden. Brandgevaar was ook aanleiding tot de maatregel, die in menige „order van ’t pad” voorkwam, om door de padheren een jaarlijkse schouw op de schoorstenen en haardsteden te laten houden. Mede daarop moesten „huysen, schuieren en loodsden met pannen of ander hard materiaal” gedekt worden en was het gebruik van „Riet ofte Stroy” verboden. Tal van reglementen verbieden het plaatsen van „secreeten off gemackhuysen” aan de padsloot. Dat was dan alleen toegestaan aan de achtersloot.

Op enkele paden was ook de verlichting gereguleerd, zoals bv. op de Bloemgracht, die eerst Cornelis de Bleekersven heette. De erfgenamen van „Zaliger Cornelis de Bleeker” gingen de hun toegevalen erfenis letterlijk verdelen in erven en vonden daarvoor goede aftrek. Ieder die een kaveltje kocht wist door ondertekening van het padsreglement, welke verplichtingen hij daarmee op zich nam. Er blijkt uit het archief van de Bloemgracht, dat er drie lantaarns waren, die bij winterdag en donkere maan ontstoken werden en waarvan de onkosten over de bewoners werden omgeslagen. Wanneer het in de winter glad was, moesten de padheren door „strooyen met zand of zagelen” (= zaagsel), trachten dit „ongemack” te verhelfen.

In 1900 nog padheren

De rol van de „padheren” was in sommige gevallen tot in het begin dezer eeuw nog niet uitgespeeld: Boorsma vertelde, dat in zijn jeugd op het Breedweer te Koog aan de Zaan de heren nog in functie waren. Ze moesten bv. erop toezien dat geen wagens waarvoor een vergunning ontbrak, toch het pad werden opgereden. Zagen de jongens nu op de weg een onbeheerde handwagen staan, dan werd die met veel lawaai net zo lang het pad heen en weer gereden, tot de padheer (een oudere man, die zijn bezigheden thuis had), naar buiten kwam om in te grijpen. De wagen werd dan met grote snelheid onder gejuich naar het eind gereden, waarna de booswichten via de spoorlijn naar het Ameland of het Varkenspad verdwenen. De padheer moest dan de kar weer naar de weg rijden!

Jan Kruijver die tot het einde van het zelfstandige bestaan van de Bloemgracht te Zaandam in het padsbestuur heeft gezeten en aan wiens zin voor historie het te danken is dat het archief daarvan bewaard is gebleven, wist ook aardige herinneringen uit de geschiedenis te vertellen. Overigens weten vele oudere Zaandammers zich nog best de stenen palen aan het begin van de Bloemgracht te herinneren, waarmee het verkeer daarover door rijuigen werd belemmerd. Wie er toch gebruik van wenste te maken moest aan de padheer een gulden betalen, waarna deze de palen verwijderde en aldus toegang verschafte. De opening tussen de palen was voldoende breed om een bakkerswagen of een handbrandspuit door te laten.

Maar er waren aan het eind twee instellingen van wel-dadigheid gevestigd: het Stadsweeshuis, later tehuis voor ouden van dagen, en de Hervormde diaconie. Voor mensen die moeilijk ter been waren en voor wie een rijtuig dus het enige vervoermiddel kon zijn, betekenden de palen een extra uitgave, die in die tijd zeer zwaar genoemd moet worden. Bij de overname van het pad door de gemeente kwam aan deze toestand een einde.

Keren wij na deze uitweiding over de organisatie van de vroegere paden terug naar de Zaanse Schans.

Een padsreglement is hier niet nodig, omdat het bestuur van de Stichting er al voor waakt, dat geen „hinderlijke bebouwing” wordt toegelaten, terwijl voorts de bewoners door ondertekening van een huurcontract beloven allerlei bepalingen te zullen nakomen.

Activiteit op „onze” paden

De bouwactiviteit in de Schans zal dit jaar door allerlei omstandigheden flink gestimuleerd worden.

Het restaurant hoopt men vóór de winter glas- en waterdicht te hebben en met de bouw van de museumwinkel voor Albert Heijn is men reeds begonnen. Mede hierdoor begint de bebouwing van de Zaanoever al flink gestalte te krijgen. Nu de Zaanse gemeenteraad een crediet heeft toegestaan om grondwerkzaamheden te verrichten zullen ook de paden en de tussenliggende sloten in orde gemaakt worden.

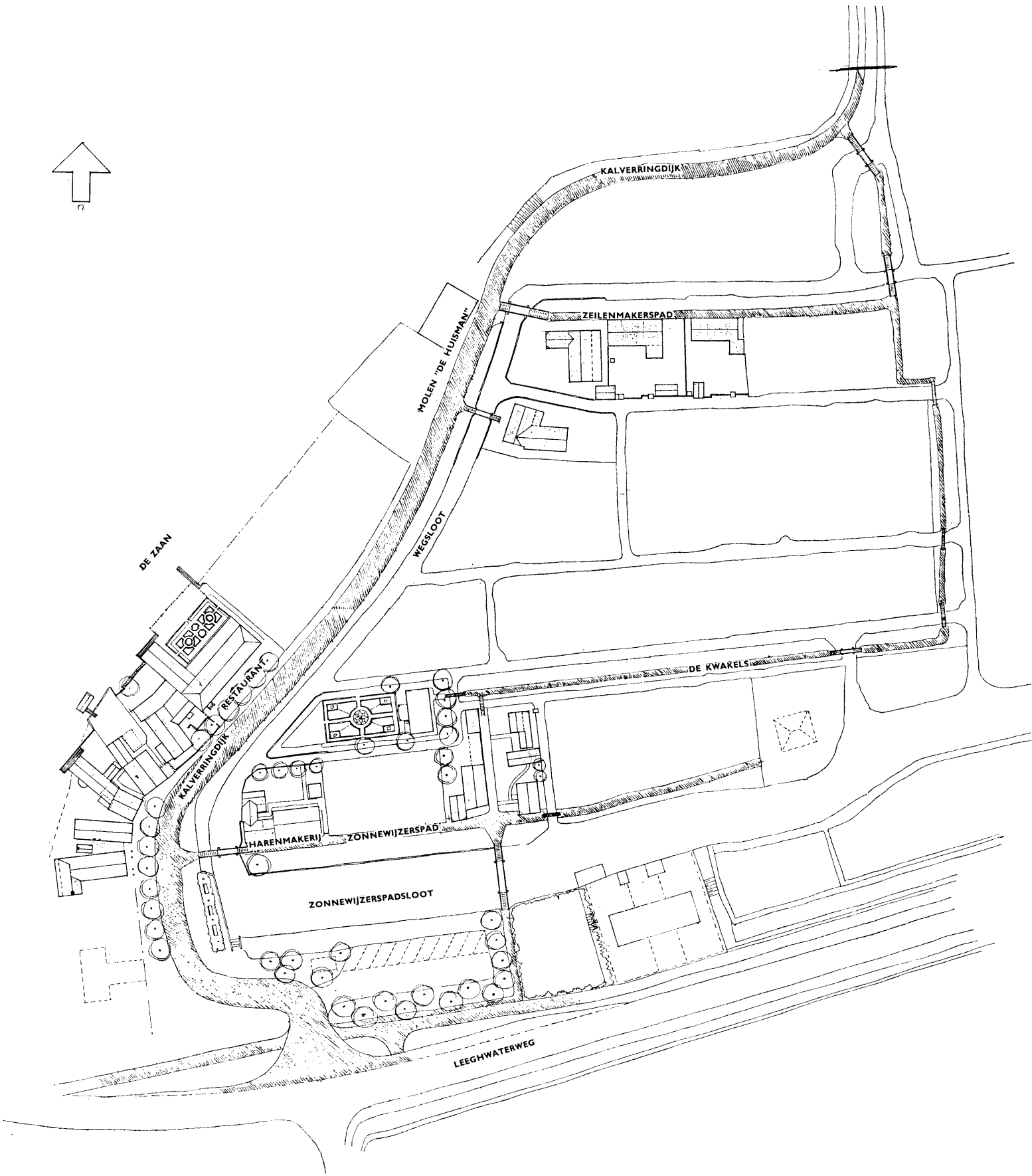
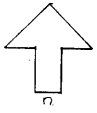
Zo zal het eerste pad, „Zonnewijzerspad” genoemd, door middel van een te bouwen brug over de wegsloot, verbinding krijgen met de Kalverringdijk. Naast het huis voorheen Mr. Cornelispad komt een dwarsverbinding met een aantal kleine brugjes over de diverse sloten naar het punt op de dijk, waar nu nog de oude houtmeelfabriek „de Haan” staat. Achter dit huis is men nu bezig de fundering te maken voor het kleine huisje, afkomstig van het Kalf en dat door een afuiving en aanbouw voor bewoning geschikt gemaakt wordt. Op de hoek van het dwarspad komt het woonhuis van de hoek van het Weeshuispad te Zaanse Schans (tot voor kort bewoond door de fam. Binsbergen, die nu in het Jagershuis resideert). Aan het nu te maken dwarspad is nog geen bebouwing gedacht, het komt dan wel langs de achterzijde van een te plaatsen tuinhuis, dat als afsluiting van de te maken tuin tegenover het restaurant is gepland.

Als naam voor dit pad-met-de-vele-brugjes is de naam „Kwakels” voorgesteld. Deze naam vereist wel enige toelichting. Het land, waarop het Zonnewijzerspad is aangelegd heette vroeger „de Kwakels”. Dit is een oude, nu vergeten naam voor een klein soort brug of vlonder. Meerdere landerijen die via zo’n brug bereikbaar waren, droegen deze naam. Men vindt hem ook terug in de bekende „Kwakelbrug” te Edam, waar men een pleonasme pleegde, door er „brug” achter te plaatsen.

Het is dus zinvol het bewuste pad deze naam te geven, omdat daarmee de oude landnaam en de aanwezigheid van kleine bruggen wordt gememoreerd.

Ook het tweede pad, Zeilenmakerspad geheten (naar het eerste huis, afkomstig van het gelijknamige pad te Westzaan), begint door het overplaatsen en restaureren van het St. Cathrijnepad-huis meer vorm te krijgen.

Nu het Jagershuis klaar is gekomen en ook de tuin is aangelegd kan men zich een idee vormen, hoe het er in de toekomst zal gaan uitzien. De achtersloot zal deze zomer gegraven worden en dan kan de bewoner van het geplaatste „secret of gemackhuis” gebruik maken. Tot zolang moet

hij het met de in de woning geplaatste inrichting maar doen. Over de te graven wegsloot is men met de fundering voor het fraaie huis Schoolstraat 1 en 3 uit de Koog bezig. Dit perceel komt dus, evenals dat vroeger het geval was, over de sloot te staan, bereikbaar met een eigen brug.

De overplaatsing van dit huis is noodzakelijk geworden door het maken van de brug annex viaduct ten behoeve van de Coentunnelweg. Het was reeds enige jaren in bezit van de stichting „Zaans Schoon”, die het indertijd had aangekocht met de bedoeling het ter plaatse te restaureren. Het is nu door Rijkswaterstaat aangekocht, maar de verleende sloopvergunning door Monumentenzorg schreef overplaatsing voor. Langdurige onderhandelingen waren nodig om tot overeenstemming te komen over de door Rijkswaterstaat te betalen kosten. Nu dit zijn beslag heeft gekregen staat niets de overplaatsing in de weg.

Het huis, dat vroeger in verschillende tijdperken gebouwd werd, leent er zich niet toe om in zijn geheel getransporteerd te worden. Het zal daarom worden afgebroken en in zo groot mogelijke gedeelten naar zijn nieuwe standplaats worden overgebracht. Hoewel de situering ten zuiden van het Zeilemakerspad herinnert aan de oude standplaats is het toch zo dat de voorgevel, die vroeger oostgevel was, nu naar het westen gekeerd komt.

De Boerderij „op” het pad

Wanneer men zijn gedachten laat gaan over de verdere voltooiing van de Zaanse Schans, dan zou het zeer zijn toe te juichen, wanneer aan het eind van één der paden een boerderij gebouwd zou kunnen worden. Vele Zaanse paden waren vroeger één of twee „plaatsen” rijk. (Zie bv. het nog be-

staande Stuurmanspad in de Westzijde van Zaandam.) Met opzet staat hier het woordje „rijk”. Want wat een rijkdom aan natuurbeleven en besef van verbondenheid met de natuur kan zo’n boerenplaats de bewoners van de buurt bijbrengen! Wat een schat aan goede jeugdherinneringen zijn voor menig oudere van nu, aan een boerderij verbonden. De gang der jaargetijden wordt het innigst daar beleefd en eerbied voor het gestage, nooit aflatende werk van de boer wordt daar aangekweekt.

Bovendien vraagt het onbebouwde gedeelte van de Kalverpolder als het ware om een boerderij.

Een andere mogelijkheid zou gelegen kunnen zijn in het plaatsen van een oude schuitenmakerij, die ook meestal aan een pad gelegen was. De kans op realisatie van dit object is misschien nu nog aanwezig, omdat zo’n bedrijf in Zaandam binnenkort gaat verdwijnen.

Zo zijn nog vele oude ambachten gedoemd om voorgoed weg te raken: de smederij bv. is door moderne lastechniek geheel buitenspel gezet: een goede vuurwerker (men kent de betekenis van dit woord nauwelijks meer!) is een zeldzaam geworden vakman. Een kuiperij, eertijds een in deze streek veelvuldig uitgeoefend ambacht (men denke slechts aan de vaak voorkomende familienaam) is nu een bezienswaardigheid geworden: het oude vak raakt ook hier geheel verloren. Met de oude bakkerij is het niet anders gesteld.

Al deze dingen overwegende zijn er nog tal van zaken op het gebied van folklore en ambacht die in de Schans gerealiseerd kunnen worden. Het is daarom zeer noodzakelijk dat allereerste steun verleend wordt aan dit zo belangrijke project. Men kan die steun door het lidmaatschap van de Vereniging van Vrienden gestalte en inhoud geven. F. Mars

GOED JAARS ENDJES

Voorheen bouwde men als men een goed jaar in zaken had, weer een eindje aan zijn (houten) woning. Zulk een verlengstuk noemde men een „goed jaars endje”.

* Funderingen voor een aantal panden

Voor onderstaande drie panden, één uit Koog aan de Zaan en twee uit Zaandam, zijn de funderingen thans gereedgekomen.

* Oostzijde 97, Zaandam

Dit pand, de vroegere coöperatiewinkel, zal geplaatst worden naast het perceel Zuiderkerkstraat, dus aan de Kalverringdijk. Hier zal de winkelinventaris van de eerste Albert Heijn winkel worden ingebracht. De bedoeling is, deze winkel voor bezichtiging open te stellen. Aan de Zaankant van dit huis komt nog de achterbouw van een perceel afkomstig uit Westzaan (Noord).

* Schoolstraat 1, Koog aan de Zaan

Dit perceel, oorspronkelijk eigendom van de Stichting „Zaansch Schoon”, moet verdwijnen in verband met de bouw van de brug met viaduct, onderdeel van de Coentunnelweg. Onder leiding van architect De Jong uit de Rijk zal het gerestaureerd worden door de firma Kakes.

* Kalf 52, Zaandam

Ook wel genaamd: „Het kleinste houten huisje”, dat geruime tijd bij de ingang van het terrein heeft gewacht op

plaatsing, zal die vinden in de nabijheid van pand Mr. Cornelispad; dus aan het Zonnewijzerspad. Het wordt geheel gerestaureerd door de Fa. Kakes, die dit gratis volvoert als zijn bijdrage aan de opbouw van de Schans.

* Weeshuispad 1, Zaandijk

In dit perceel dreef de heer Binsbergen een antiekhandel. De gemeente Zaandijk heeft wegens saneringsplannen dit huis aangekocht en aan de Stichting Zaanse Schans overgedragen. Een geste waarvoor grote erkentelijkheid op zijn plaats is.

* Lagedijk 52, Koog aan de Zaan

Hoewel niet behorend tot de groepering van de Zaanse Schans, zij hier toch vermeld, dat de Stichting „Zaans Schoon” kans gezien heeft bovengenoemd huis, waarin gedreven wordt Muziekhandel Fontijn aan te kopen. Daar aan dit huis in de loop der jaren telkens een gedeelte is aangebouwd, verdient het metterdaad de bestaande bijnaam „goedjaarshuis”.

Het is wel een verheugend feit dat dit houten bouwwerk, versierd met snijwerk uit de Lodewijk de XV en XVI-tijd, door deze sympathieke stichting ter plaatse zal worden gerestaureerd.

* Sloop fabriek „de Haan”

De leegstaande gebouwen, waarin tot voor kort de houtmeelfabriek de Haan gevestigd was, staande aan de Kalverringdijk, tussen de molens „de Huisman” en de „Poelenburg”, zullen zeer binnenkort worden gesloopt door een Amsterdams bedrijf.

Hierdoor zal het „pad” langs de Zaan, langs de molens, aan belangrijkheid winnen.